

ALS DE HEMEL NIET VAN

Het is een wonder dat God zich laat kennen, zo ervaren veel gelovigen. Maar stel dat je hem een tijdlang niet ervaart. Door persoonlijke moeiten. Vanwege een worsteling met de grote vragen van het bestaan, zoals het waarom van de Holocaust. Of door de indruk die zich onontkoombaar aan je opdringt dat deze moderne, vertechniseerde wereld zo in het nu en met zichzelf leeft dat God monddood is gemaakt. Wat moet je dan? Eind jaren tachtig kon je geen kerkblad of theologisch boek openslaan of het ging erover. Geloven leek moeilijker dan ooit. Christenen deelden met elkaar hun 'woestijnervaring'. De door Friedrich Nietzsche verkondigde 'dood van God' leek ook binnen de kerk werkelijkheid geworden. Velen ervoeren – naar een woord van Martin Buber – de 'godsverduistering' aan den lijve. Hoe kun je weten dat God bestaat? Dat Hij spreekt? En dat Hij zich met mijn leven bemoeit? De kwestie hield niet alleen vrijzinnige theologen bezig, ze speelde ook in orthodox-gereformeerde en evangelische kringen.

Tien jaar later hoorde je er niemand meer over. Na de fusie van de Samen-op-Wegkerken herpakte protestants Nederland zich. Nieuwe vormen die nauw aansloten bij de belevingscultuur leken het veel gemakkelijker te maken Jezus te omarmen en God daadwerkelijk te ervaren. De tobberigheid verdween en missionaire initiatieven gaven blijk van nieuw elan.

De laatste tijd lijken beide bewegingen elkaar te ontmoeten. Missionaire werkers in de grote steden ervaren hoe doof de moderne cultuur is voor het evangelie. Predikanten in dorpsgemeenschappen zeggen hardop dat ze soms het gevoel hebben in de leegte te preken. En rond de hele waaier aan nieuwe spiritualiteiten die zich tegenwoordig voordoet, doemt een andere kwestie op, namelijk in hoeverre je kunt zeggen dat de stem van je hart ook de stem van God is. Steeds breder klinkt daarom de vraag: waar laat God van zich horen? Of zwijgt Hij?

niet goedkoop

Het is de grote verdienste van de Utrechtse oudtestamentica Marjo Korpel en haar leermeester Johannes de Moor, emeritus hoogleraar Semitische talen van de Kamper Protestantse Theologische Universiteit, dat ze deze handschoen oppakken. Ze gaan het probleem aan. Wat bedoelen filosofen, schrijvers en filmmakers die het zo vaak hebben over het 'zwijgen van God'? Ze beginnen hun zoektocht daar waar je mag verwachten dat een christelijk theoloog begint: bij de Bijbel. Daarbij gaan ze niet goedkoop wat teksten na. Korpel en De Moor bespreken vrijwel alle passages over Gods spreken en zwijgen en zetten die in de context van buiten-Bijbelse teksten over het spreken en zwijgen van goden in de oudheid. En ten slotte komen ook de theologische vragen op tafel. Want hoe zit het nu met de openbaring? Liet God zich kennen door echt tot Israël te spreken? Spreekt God vandaag dan nog? En wat betekent het zwijgen dat we ervaren?

De Engelse editie van het boek, eerder verschenen bij Brill, heeft wat meer verwijzingen naar vakliteratuur en gaat breder in op allerlei metafoorthorieën. De Nederlandse vertaling bevat daarentegen ook verwijzingen naar Nederlandse theologen – onder wie Klaas Schilder – en verantwoordt waarom Korpel en De Moor een Bijbeltekst soms net wat anders vertalen.

radicaal transcendent

Ondanks de wat technische benadering is *De zwijgende God* geen ingewikkeld boek. Het begint met een weergave van moderne visies op Gods stilzwijgen, van de theoloog Karl Barth tot aan de schrijver Elie Wiesel en de filmregisseur Lars von Trier. Wiesel, bijvoorbeeld, nam in Auschwitz afscheid van God. Maar later begon hij toch weer over Hem te spreken.

Dit probleem van het verlangen naar God, maar tegelijk vaststellen dat Hij zich niet uitspreekt, zit

diep in de moderne cultuur. En daar gaan mensen heel verschillend mee om. Er zijn nogal wat theologen en kunstenaars die menen dat een radicale transcendentie God alleen in stille devotie of door mystiek ervaren en aanbeden kan worden. Anderen, onder wie paus Johannes Paulus II, menen dat de stilte die mensen van boven ervaren een nog erger kwaad is dan het zwaard en de honger. God heeft zichzelf teruggetrokken in de hemel uit afkeer van wat mensen doen. De rest van het boek vergelijkt dit beeld stap voor stap met wat de Bijbel zegt. Allereerst gaat het over zwijgen tussen mensen. Daarna over hoe mensen hun goden en God aanspreken. Vervolgens beschrijven de auteurs op welke manier mensen door goden werden aangesproken en hoe in de Bijbel God mensen aanspreekt. Om tot slot uit te komen bij de spaarzame teksten waar sprake is van goddelijk zwijgen.

zwijgen als uitzondering

Uit deze opzet kunnen direct al twee van de drie hoofdconclusies van het boek worden gedestilleerd. Zwijgen is niet niks. Het veronderstelt een relatie tussen personen waarin sprake is van contact en gesprek. Als er dan gezwegen wordt, kan dat verschillende betekenissen hebben. Je kunt zwijgen uit respect, omdat je boos bent of niet weet wat je moet zeggen. Maar het kan ook zijn dat je niet begrijpt waarom de ander stil blijft. Vrijwel al die varianten zijn ook terug te vinden in teksten over de communicatie tussen goden en mensen en tussen God en het volk Israël en de jonge nieuwtestamentische gemeente. Maar wat vooral opvalt, is dat het in de oudheid en in de Bijbel veel en veel vaker gaat over sprekende dan over zwijgende goden. Ook God neemt het Woord en zwijgen vormt een hoge uitzondering. Soms zwijgt God als antwoord op rebelle van mensen of Hij luistert niet vanwege de zonde. Het boek *Ester* noemt Gods naam niet – waarschijnlijk omdat Mordechai en zijn nichtje blijk geven van gebrek aan vertrouwen. Anders dan andere goden zwijgt God niet omdat Hij bang of zwak is en ook niet omdat Hij slaap nodig heeft, al is er in de psalmen wel eens een bidder die de laatste mogelijkheid hardop noemt. God zwijgt wel na een bittere klacht van Mozes. En omdat Hij geduldig is. Uiteraard komt het ook vaak voor dat eigenlijk onduidelijk is waarom de goden zwijgen of waarom God zwijgt. Zo krijgt de Hittitische koning Mursili II geen antwoord op zijn onroerende pestgebeden. En menige psalm plaatst een smeekgebed tegenover een zwijgende God, al is er dan vaak wel een omslag waarnaembaar naar een danklied om uitredding of een letterlijk antwoord van God.

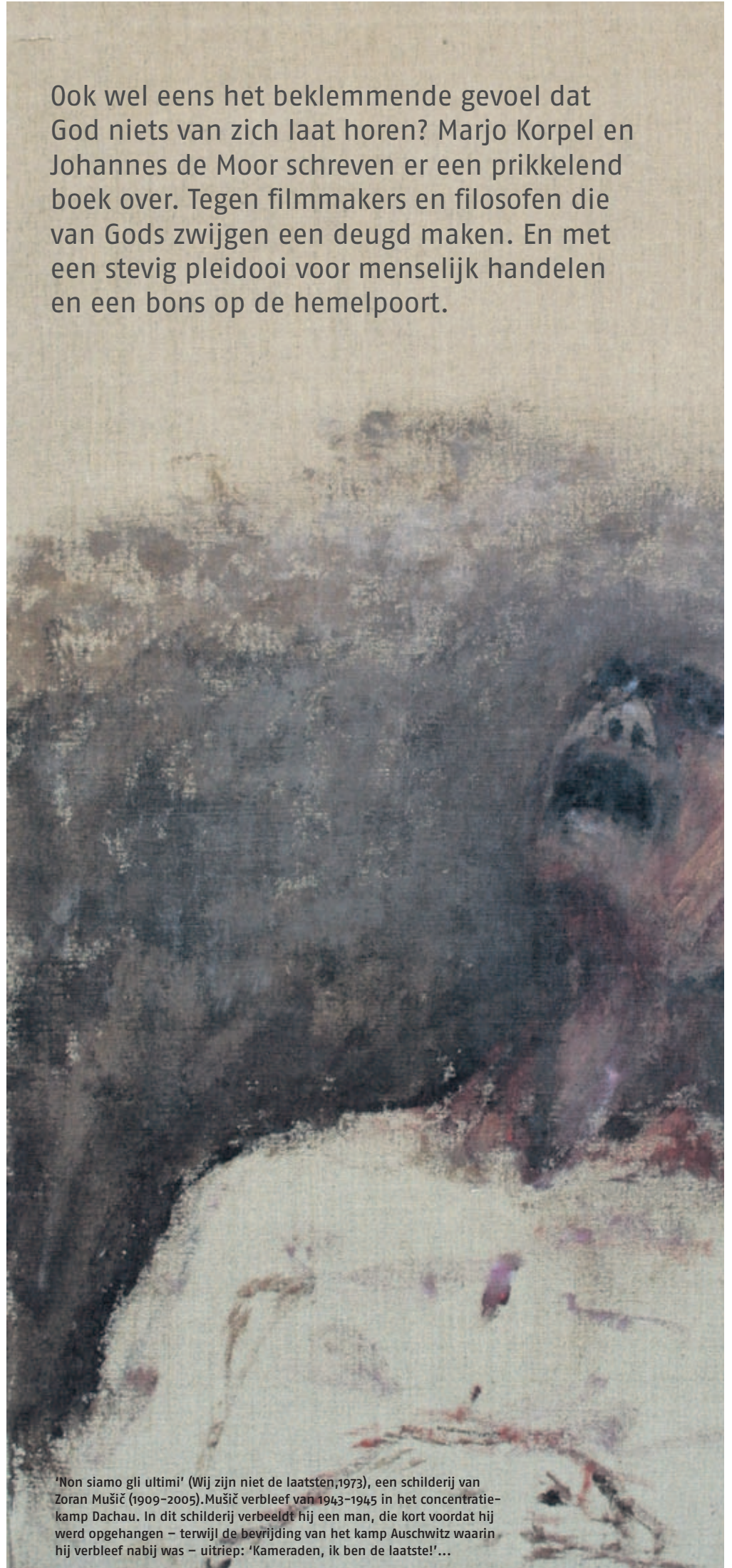
Kortom, zwijgen komt wel voor, maar het is eigenlijk geen belangrijk thema in de Bijbel. Het is ondergeschikt aan Gods spreken. Veel bidders zijn diep overtuigd van de onbereikbaarheid van de Schepper. Toch legt men zich in Psalmen en Job niet bij Gods zwijgen neer. Vanwege deze waarneming concluderen Korpel en De Moor dat het zinloos is van Gods zwijgen een deugd te maken. Natuurlijk zijn er ook in de Bijbel mensen die eerbiedig stil zijn voor God of een wachtende houding aannemen tot God het woord neemt. Maar als God echt zwijgt en Hij helemaal niet antwoordt, nemen mensen het woord. Veel meer nog dan in buiten-Bijbelse teksten bonken ze op de hemelpoort en smeken God zijn stilzwijgen te doorbreken. God heeft zich immers laten kennen als de levende God.

spreken door mensen

Maar spreekt God vandaag dan nog? Het is op dit punt dat de derde hoofdconclusie van *De zwijgende God* zich aan de lezer opdringt. Korpel en De Moor menen namelijk dat God altijd door mensen spreekt.

In de oudheid spraken goden veelal via speciale bemiddelaars of hooggeplaatsten: profeten, priesters, tovenaars en koningen. De laatsten

Ook wel eens het beklemmende gevoel dat God niets van zich laat horen? Marjo Korpel en Johannes de Moor schreven er een prikkelend boek over. Tegen filmmakers en filosofen die van Gods zwijgen een deugd maken. En met een stevig pleidooi voor menselijk handelen en een bons op de hemelpoort.

'Non siamo gli ultimi' (Wij zijn niet de laatsten, 1973), een schilderij van Zoran Mušič (1909–2005). Mušič verbleef van 1943–1945 in het concentratiekamp Dachau. In dit schilderij verbeeldt hij een man, die kort voordat hij werd opgehangen – terwijl de bevrijding van het kamp Auschwitz waarin hij verbleef nabij was – uitriep: 'Kameraden, ik ben de laatste!'...

ZICH LAAT HOREN

kregen na hun dood ook zelf een soort godenstatus. Er waren wolkenzieners en leverschouwers en in de Kanaänitische stad Ugarit moest de donderstem van de god Baäl in het onweer worden geïnterpreteerd door de hogepriester Attanu. De Bijbel kent aanzienlijk minder bemiddelaars, zo maakt het lange hoofdstuk in het boek over Gods spreken duidelijk. Maar ook hier is er opvallend sprake van menselijke bemiddeling. Het volk hoorde wat God zei, maar wel via Mozes. De kleine Samuël hoorde een menselijke stem, want hij liep eerst naar Eli. Salomo kreeg een droom. In het boek *Daniël* schrijft een menselijke hand iets op de muur. En het boek *Handelingen* lijkt de beschrijving te vermijden dat Paulus' reisgenoten de stem van God zelf hoorden.

Voor Korpel en De Moor betekent dit niet dat God zich niet werkelijk openbaart. Maar ze hebben wel de neiging profetieën en een omslag in een psalm nadat God heeft geantwoord, te duiden als een innerlijk psychologisch proces. Ze sluiten niet uit dat profeten stemmen hoorden of visioenen zagen. Maar telkens weer ligt de nadruk op de stem van de Geest van God die in de tijd van de Bijbel Gods spreken bemiddelde door geestelijke leiders. Wandelen door de Geest, heet dat in het Nieuwe Testament.

Welke functie dat dient, blijkt in de epiloog. Volgens Korpel en De Moor hebben ze voor het eerst gedetailleerd aangetoond dat Gods spreken altijd bemiddeld is. Als wij dus het idee hebben dat God zwijgt, moeten mensen namens Hem het woord nemen. Ze moeten opkomen voor God en opkomen voor recht en gerechtigheid. Geïnspireerd door de joodse mystica Etty Hillesum schrijven ze dat de mens God op dit punt moet helpen.

van mond tot mond

Op dit punt wordt het boek het spannendst, ook in theologisch opzicht. Korpel en De Moor maken glashelder dat het spreken van God in Oude en Nieuwe Testament is ingebed in de cultuur van toen. Destijds was het heel normaal dat goden het woord namen. Tegenwoordig niet meer. Dat is een behoorlijke cultuurkloof. De vraag is alleen: hoe ga je daarmee om?

Op diverse plekken in het boek laten de auteurs merken dat de wereld van nu in veel opzichten verder is dan de wereld van toen. En dus krijgt het menselijk aandeel in het spreken van God het volle pond. Want wij horen God niet. De vraag is alleen of dat wel zo moet. De kennismaking met een andere cultuur kan je immers ook confronteren met je eigen tekortkomingen. Bijvoorbeeld dat we ervan uitgaan dat God wel niet meer zal spreken. De behandeling van de teksten over Gods spreken tegen Mozes, Samuël en Paulus spreekt wat dat betreft boekdelen. Wie deze passages erop naslaat, ziet dat ze allemaal juist benadrukken hoe bijzonder het was dat God sprak. Met Mozes sprak God 'van mond tot mond'. Samuël dacht wel dat hij de stem van Eli hoorde. Geen wonder, zegt het verhaal erbij, want er waren toen nog nauwelijks 'zieners'. Maar toch bleek het de stem van God zelf! En door te benadrukken dat getuigen iets meekregen van Jezus' openbaring aan Paulus, benadrukt *Handelingen* juist dat er echt iets heel bijzonder gebeurde.

Een ander voorbeeld is het verhaal uit 1 Koningen 13 over een profeet die ongehoorzaam is, zonder dat hij het weet. Korpel en De Moor halen dat verhaal aan om te benadrukken hoe moeilijk het was om uit te maken of iemand wel namens God sprak. Dat klopt. Maar wie het lange verhaal helemaal leest, ziet een strekking daar ver bovenuit reikt: zelfs al is een profeet ongehoorzaam, dan nog kun je ervan op aan dat Gods woorden altijd uitkomen!

openbaring en verlichting

Het is dus zeer de vraag of Korpel en De Moor wel de juiste blikrichting hanteren. God spreekt in onze taal, zo zeiden ook de kerkvader Ephraïm de

Syriër en Calvin al. En hoe direct Hij ook sprak, het zijn altijd mensen die het interpreterden, opschreven en vormgaven. Maar dat neemt niet weg dat het bijzondere van die teksten juist is dat ze tegelijk het resultaat zijn van Gods spreken. Sterker nog, dat God er op een unieke manier nog steeds door spreekt. Soms doordat een schrijver innerlijk werd geleid door de Geest. Maar ook omdat sommige van die teksten uiteindelijk teruggaan op een letterlijke stem, een visioen of een droom, of op een uniek handelen van God waar mensen getuige van waren. Niet voor niets heeft de kerk in haar belijden erkend dat God zich op een bijzondere manier aan deze teksten heeft verbonden.

Bij Korpel en De Moor verdwijnt het theologische onderscheid tussen openbaring en inspiratie aan de ene en de verlichting door de Geest aan de andere kant. Dat is jammer, want daardoor is onduidelijk waarom ze nu juist aan deze teksten uit de christelijke traditie zoveel waarde hechten. Terecht concluderen ze op grond van de Bijbel dat je van Gods zwijgen geen deugd kunt maken. Dat mensen God mogen vragen: 'Waarom?!'. En dat gelovigen het waagstuk behoren aan te gaan namens God te spreken. Maar het gaat mis, als dat door de Geest verlichte spreken van mensen op hetzelfde niveau komt te staan als het Woord zelf. Want als het van mensen zou afhangen, zo laat bijvoorbeeld 1 Koningen 13 zien, zou het niet goed komen. Wil er echt iets gebeuren, dan is het nodig dat God zijn eigen beloftewoord vervult.

zonde en oordeel

Deze conclusie is ook van invloed op de beoordeling van de vraag waarom God in de beleving van veel mensen tegenwoordig zo weinig van zich laat horen. Enerzijds lijkt dat iets van alle tijden. Nadat God Abram had geroepen, hoorde hij vervolgens decennia niets meer van Hem. Dat is nogal wat. Misschien is het ook daarom dat het spreken van God zo belangrijk is in veel Bijbelteksten. Het bijzondere schrijf je op, het gewone niet. Maar het zich doof houden voor jammerklachten kan net zo goed een oordeel van God inhouden, leert het tweede deel van Jesaja. Ook Ezechiël tekent de ballingschap als een tijdperk van Gods straffende zelfverberging. Is dat wat we nu meemaken?

Korpel en De Moor willen er niet van weten. Volgens hen doet het beeld van Gods zwijgen als een oordeel onrecht aan de slachtoffers in deze wereld van natuurrampen en genocide. Het past ook niet bij de onschuldbetuigingen in Job en de Psalmen. Het kan zelfs leiden tot antisemitisme. Deze waarschuwing Gods zwijgen niet te eenzijdig te interpreteren doet ertoe. Maar tegelijk lijkt het erop of Korpel en De Moor weinig recht doen aan het verhaal van de Bijbel als geheel. Zonde en oordeel kunnen zich wel degelijk voltrekken in een historisch proces. Een proces waarin God na lang spreken, besluit mensen aan zichzelf over te geven. Dat blijkt uit Gods reactie op de ballingschap. Maar niet minder in de opdracht van Jezus aan zijn leerlingen om het stof van hun voeten te schudden, waar hun boodschap niet wordt gehoord. Het kan dus wel degelijk dat onze beleving dat God zwijgt een gevolg is van onze eigen afgeslotenheid. Gelukkig zijn er ook dan de Klaagliederen-profeeten, leert *De zwiigende God*. Zij laten zien dat zelfs mensen onder het oordeel van God onverminderd mogen smeken om zijn barmhartigheid: 'Heer, laat toch van U horen!' ■

The Silent God

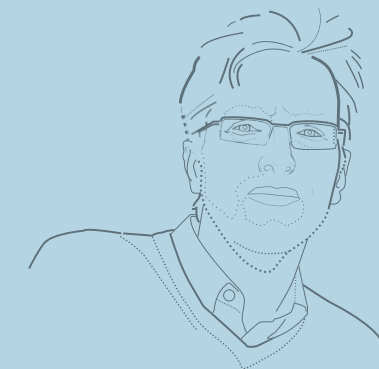
MARJO KORPEL, JOHANNES DE MOOR. UITG. BRILL, LEIDEN/BOSTON 2011. 378 BLZ. € 133,-

De zwiigende God

MARJO KORPEL, JOHANNES DE MOOR. UITG. SKANDALON, VUGHT 2011. 316 BLZ. € 28,50

DE KANTLIJN

GERT VAN DE WEGE

Hector aan de zegewagen

Met een dunne scherpe stem leest Vasalis haar dankwoord voor. Ze neemt de P.C. Hooftprijs 1982 in ontvangst. Is haar werk, zoals nogal eens wordt beweerd, typisch vrouwelijk? Jazeker, reageert ze ironisch: het is typisch vrouwelijke poëzie, 'die zich bezighoudt met de kleine dingen van het leven, namelijk de natuur, kinderen, ziekte, ouderdom, dood en God en meer van deze futiliteiten.'

Het IKON-programma *Profiel* bood vorige week, in het kader van een 'biografie', beelden en geluidsopnamen van de publiciteitsschuwe dichteres. Het was voor een tv-programma niet slecht. Wie meer over Vasalis als mens te weten wil komen, zou ik – naast of voor de biografie van Maaike Meijer – aanraden haar briefwisseling met uitgever Geert van Oorschot uit 2009 door te nemen.

Ik pakte haar werk weer eens uit de kast: drie bundels plus één postume bundel, nog geen tweehonderd bladzijden *Verzamelde gedichten*. Bladeren in Vasalis doe je zelden vergeefs, is mijn ervaring. Er zijn regels waar ik niet zo van houd ('twee koopren kelen weenden', 'wijl men om het bestaan niet wenen moet') maar meestal vind je wel iets nieuws, iets wat onover-trefbaar scherp is gezien en geformuleerd. Het komt vast doordat het uitzicht vanuit ons huis eerder dit jaar onherstelbaar werd verbeterd, dat ik ditmaal bij 'Aan een boom in het Vondelpark' bleef steken. De dichter zag een jaar of zestig geleden wat ik aan de overkant van onze singel zag; zij vond woorden en beelden voor het gevoel van ongerijmdheid dat me bevangt als ik terugdenk aan de machteloze trots van de omzakkende esdoorns.

Er is een boom geveld met lange groene lokken. / Hij zuchtte ruisend als een kind / terwijl hij viel, nog vol van zomerwind. / Ik heb de kar gezien, die hem heeft weggetrokken.

Daar is geen woord Frans bij. De lokken en het zuchten vermenselijken de boom. Het groen van de lokken en de zomerwind tonen zijn vitaliteit. Klinkt het woord 'kar' hier verachtelijk?

De tweede strofe gaat over de vernedering die de boom wordt aangedaan:

O, als een jonge man, als Hector aan de zegewagen, / met slepend haar en met de geur van jeugd / stromende uit zijn schone wonden, / het jonge hoofd nog ongeschonden, / de trotse romp nog onverlagen.

De boom achter de kar, dat is Hectors lijk achter Achilles' wagen: een trotse strijder smadelijk door het stof geslept. Een prooi, zoals moeder Hekabe het bij Homerus zegt, van de dood en het noodlot. *Ilias*, boek 22: Zeus neemt de gouden weegschaal, legt in de schalen het lot van de smartelijke dood van Hector en Achilles – 'De noodlotsdag van Hector daalde omlaag en zonk naar de Hades.'

Vasalis wist het: over de natuur dichten is, als je het goed doet, niet futiel. Het gaat in dit gedicht ook over de dood en het noodlot, over trots en machteloosheid, over schande en compassie.

Door de verbeelding – in dit geval letterlijk de beeldspraak – kijgt onze ervaring diepte, doen bomen ons denken aan mannen in hun kracht en mannen in hun kracht gaan ergens in ons onbewuste verwijzen naar trotse bomen. Trots maar machteloos. Achilles' lans is nu een snerpende kettingzaag.